

N. IORGA

§

ORIGINALITATEA

LUI

DIMITRIE CANTEMIR

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ ÎN
AULA UNIVERSITĂȚII DIN IAȘI

§

«DATINA ROMÂNEASCĂ» — VĂLENII-DE-MUNTE — 1935

II 1295 [

N. IORGA

~

ORIGINALITATEA
LUI
DIMITRIE CANTEMIR

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ ÎN
AULA UNIVERSITĂȚII DIN IAȘI

~

«DATINA ROMÂNEASCĂ» — VĂLENII-DE-MUNTE — 1935

Originalitatea lui Dimitrie Cantemir

- Conferință ținută în aula Universității din Iași -

Iubiți ascultători,

Cea d'întăiu datorie a mea este să spun celor care nu au fost de față la pioasa și înălțătoarea ceremonie de la Trei Ierarhi ce s'a petrecut acolo și să aduc celor cari au îndoieli, — noi sântem o nație torturată une ori de îndoieli fără rost, pe când în alte domenii, în care ar trebui să avem îndoieli, avem siguranțe tot așa de nepotrivite — că noi n'am participat ușuratic la o comedie așa-zicând nepotrivită, depunând acolo oase care nu ar fi fost ale lui Dimitrie Cantemir, Domnul Moldovei. Un om spiritual, al cărui spirit am putut nu numai să-l apreciez, dar să-l sufăr în anumite împrejurări, într'un interview recent, pretindea în adevăr că oasele trimese de Rușii de la Moscova nu ar îi aparținând lui Cantemir, ceia ce din partea lor ar fi fost o glumă odioasă, căci nu există nație care să-și poată bate joc astfel de sentimentele unui popor, ca și de propria-i onestitate, care poate trăi supt toate regimurile: alb, roșu, tricolor ; onestitatea rămâne aceiași.

Până în momentul când s'a împlinit ceremonia de astăzi nimeni nu deschisese sicriul de la Moscova, care e un adevărat sicriu, de și avea înfățișarea numai a unei lăzi lucrute frumos, rânduite așa cum trebuie pentru a cuprinde rămășițele, din nefericire așa de puține, ale cuiva care a fost Domnul Moldovei. Ele ni-au fost date ca un omagiu de prietenie deosebit de prețios. Căci, fiind una din cele mai luminate minți, din talentele cele mai puternice ale vremii sale, unul dintre enciclopediștii cu mai mare nume de la începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir și pentru Ruși înseamnă așa de mult, prin rolul cultural pe lângă Petru-cel-Mare, într'o epocă în care Rusia era mult supt Moldova în ce privește desvoltarea culturală.

Exilat într'o țară supt multe raporturi într'adevăr sălbatecă, el a fost adus a fi până la moarte un prețuit sfātuitor al lui Petru-cel-Mare, acesta un simplu sălbatec, doritor de a se cultiva și cultivându-se atât cât putea cu ascendența sa grozavă și temperamentul său bolnăvicios. El a dat Rusiei pe Antioh, fiul său, care e introducătorul Rușilor în domeniul cugetării și scrierii franceze, într'o epocă în care Franța domina toată Europa și lumea întregă printr'o cultură de caracter general, de hatărul căreia ea sacrificase o parte din moștenirea ei spirituală, așa încât ceia ce s'a pus în loc să fie la îndemâna oricui.

Vă puteți închipui că, în astfel de condiții, ideia de care am vorbit, a unui om fără îndoială ușuratec și care nu alege ținta glumelor sale, nu se poate susține. Noi am deschis sicriul, și în el am găsit adevărul ministrului României la Moscova, care a asistat la desgroparea făcută cu toată îngrijirea și cu îndeplinirea tuturor datoriilor de respect și pietate. După aceasta, am înlăturat giulgiul care fusese adus de ministrul României și am găsit înăuntru, fără craniu, care lipsia cu desăvârșire — nici măcar o urmă de dinți, cari se păstrează de obicei chiar când oasele craniului se desfac, ceia ce ar dovedi o profanare făcută cândva dintr'o curiozitate nesănătoasă a cui a vrut să cercezeze aceste oase în care s'a cuprins atâta minte—, am găsit, în veșminte care sânt din epoca aceia, foarte bine păstrate veșminte de mătăasă, și chiar două mâneci întregi cu nasturi la capăt, trupul unui om în vrâstă de aproape cincizeci de ani, sau ceva peste cincizeci de ani — e vrâstă când a murit el — : femurul, oasele brațelor, unele oase ale degetelor destul de bine păstrate. Să nu aveți nicio îndoială: în orașul din care a stăpânit Moldova, din care a plecat pentru marea aventură în folosul creștinătății —, care nu din vina lui a ieșit rău, și l-a pus pe o cale de continuă durere, de nesfârșit dor de moșia sa și de civilizația pe care o lăsase aici și la care înțelegea să colaboreze esențial și mai departe, — în Iașul unde a domnit și a luminat el, este azi ceia ce soarta, fatală pentru noi toți,

poate păstra, după trecere pe atâta vreme, dintr'o fință omenească.

E cea d'întăiu datorie pe care o am astăzi. După îndeplinirea nu fără înduioșare a acestei datorii, — și emoția care o am e naturală, după așa de scurtă vreme de la scena din biserica Trei Ierarhi —, după aceasta o să caut să arăt, în foarte puține cuvinte, ceia ce nu s'a putut arăta în Catedrala Iașilor atunci când s'au adus oasele acestea, până astăzi nerăscolite. Pentru că venerabilul Mitropolit al Moldovei, care este și un cărturar și a făcut, firește, cercetări cu privire la Domnul de care vorbea, a insistat mai mult asupra caracterului omenesc, asupra caracterului creștin al lui Dimitrie Cantemir, cum era natural; atunci când se făcea o slujbă de îngropare, nu avea pentru ce să se vorbească despre o operă literară și științifică: ar fi fost cu totul nepotrivit ca, în momentul acela să se atingă și laturea aceasta, așa de esențială, din ceia ce a fost activitatea lui Dimitrie-Vodă.

De multă vreme, chiar de unul dintre profesorii Universității din Iași, d. Minea, istoric foarte prețuit, de și din nefericire nerecunoscut încă de membrii Academiei Române, cu toate sfaturile mele, de d. Minea, zic, într'o lucrare foarte întinsă, s'a vorbit de Cantemir în toate amănuntele, așa încât oricine dorește o informație precisă și bogată se poate adresa la această carte, tipărită într'o formă însă mai apropiată de erudiți decât de publicul cel mare. Am strâns și eu câteva articole și o conferință într'o broșurică pe care am răspândit-o și în biserică aici¹. Căci ministrul Instrucției Publice a dorit să fie ceva la îndemâna oricărui cetitor cu privire la viața și activitatea lui. Lucrarea aceasta de sintesă am căutat s'o alcătuiesc, și s'o împodobesc cu unele chipuri; tipărită în mai multe mii de exemplare, la deschiderea cursurilor ea se va putea răspândi pretutindeni. Și o piesă în care înfățișez tinereța lui Dimitrie Cantemir era vorba să fie represintată în teatrele oficiale ale țerii, și chiar

¹ Despre Dimitrie Cantemir, cu ocazia aducerii în țară a rămășițelor lui.

în teatrul de aici, unde fără umbra lui Dimitrie Cantemir n'a fi avut niciodată prilejul să pătrund.

Pot să adaug încă un lucru. Aici este subdirectorul Școlii Românești de la Fontenay-aux-Roses, d. Ianculescu, care, după sfatul și îndemnul meu, a făcut să se copieze până acum de două ori portretul lui Cantemir, care se găsește la Museul din Rouen. Un foarte frumos portret. Dimitrie Cantemir a fost înfățișat în multe portrete, dar sânt numai trei tipuri ale lor. Unul este tocmai acela pe care îl prezintă portretul de la Rouen: un om tânăr, foarte frumos, foarte fin, cu o figură care dovedește aleasa lui inteligență: un băiat de douăzeci, douăzeci și cinci de ani, cu o mustață suptire, cu niște ochi foarte strălucitori, purtând peruca obișnuită pe vremea aceia la Curtea lui Ludovic al XIV-lea sau propriul său păr în bucle ce cad pe umeri. Este îmbrăcat într'un costum oriental de stofă de aur strânsă pe trup: încins cu un șal, el poartă o sabie, iar pe cap — la gât, cravata întocmai ca la Versailles sau la Paris, care se prelungește, se răsfiră în eventualiu 'n jos, așa cum se obișnuia la Curtea franceză — un turban, un foarte frumos turban alb și albastru, în care e înfipt un surguciu de pene rare. Amestec de lucruri orientale și de lucruri occidentale, care se putea întâlni numai în Pera din Constantinopol, în suburbia de caracter occidental a capitalei Imperiului Otoman. Apare astfel legat în același timp de lumea apuseană, cunoscută lui prin călți, și de lumea răsăriteană, care-i era la îndemână supt toate aspectele: supt aspectul grecesc, supt aspectul turcesc contemporan, supt aspectul persan, fiindcă el a fost, — pe lângă atâtea mari însușiri și pe lângă puterea de a domina toate cunoștințele sale —, fără îndoială și omul care a cules din mai multe locuri lucrurile care s'au integrat de la sine în inteligența lui superioară.

După aceasta este un alt Dimitrie Cantemir, pe care lumea îl cunoaște, de obicei, foarte puțin: supt chiu-rasa de luptător, un ostaș, cum s'a și văzut el luptând supt steagurile crucii pentru desrobirea creștinătății. Căci să nu credeți că a primit la Iași pe Petru-cel-Mare pentru că acesta era stăpân peste Ruși. Ce erau

Rușii pentru Dimitrie Cantemir? Sau pentru că s'au potrivit în gânduri, în felul de a înțelege lucrurile. Nu știi întru cât ar fi putut fi o înțelegere între eruditul Domn al Moldovei și Petru-cel-Mare. Spune Neculcea că Țarul a încercat o oarecare erudiție de pripas, vrând să-i explice lui Dimitrie-Vodă câte stiluri sânt amestecate la Golia ; este de fapt un amestec de stiluri și la Trei Ierarhi și la Golia, dar ce putea înțelege Petru-cel-Mare, care s'a dus la Saardam ca să cioplească la corăbii sau la Versailles ca să strângă în brațe talia garnisită cu fier a domnișoarelor de la Curtea lui Ludovic al XV-lea, cu teama ca nu cumva să se trezească în loc cu o păpușă care danțează în două bucățele, una căzând într'o parte, cealaltă în alta? Sau ce a putut înțelege el din Franța, unde a rupt cu pintenii mătasa mobilelor suptiri și elegante de la începutul secolului al XVIII-lea și s'a dus de a dat într'o parte perdelele de la patul în care zăcea pe moarte regina neîncoronată a lui Ludovic al XIV-lea, M-me de Maintenon, izbucnind în acel strigăt grosolan și barbar: „ce maimuță urâtă“ ? Vă puteți închipui că toate acestea nu făceau din Petru-cel-Mare un pricepător ales al calității monumentelor de artă din Iași.

De sigur că Dimitrie-Vodă a văzut în Petru-cel-Mare numai purtătorul steagului cu crucea și acela care ar fi fost capabil, după închipuirea lui, care nu cunoștea în de ajuns pe visitorul rus, să ducă oastea creștină la Constantinopol și să așeze din nou semnul lui Hristos de-asupra bisericii Sf. Sofia. Era tânăr, și, în mîntea unui tânăr idealist, Petru apărea ca un sol al lui Dumnezeu, un apostol al restaurării în vechile granițe, al izbăvirii Moldovei. Pe urmă, când a trecut în Rusia, s'a găsit într'o așa de grozavă societate a boierilor tunși pripit, pudrași, îmbrăcați franțuzește cu de-a sila de Împăratul lor și cari se rugau, în momentul când bărbierul imperial îi curăța de podoaba bărbii, să li-o încredințeze pentru a o pune în mormânt, de oare ce un Rus nu se poate înfățișa înaintea lui Dumnezeu în felul cum înțelegea Țarul. Trăia acolo fără un om cu care să poată schimba o idee. Și Neculce, care era cu mult supt Dimitrie Cantemir în ce privește

cunoștințele, urla de urât în lumea aceasta rusească, în care erau câteva puncte strălucitoare, câteva împrumuturi abia săvârșite din civilizația apuseană, dar restul nu înfățișa decât un imens pustiu.

Dar, în vremea când oaspetele cel rar nu venise ca să l transforme din Domn în cneaz rusesc, din stăpânitor în serv, din omul care se juca în voie cu vigoarea unei țeri întregi în pensionarul Țarului, culegându-și veniturile de la câteva sate rusești locuite de o populație cu desăvârșire inferioară, de care îi era groază să se atingă chiar supt raportul banului pe care îl culegea de la dânsa, în vremea când purta o cunună a sa și năzuia să întemeieze o dinastie sprijinită și pe tratatul cu Petru, ținta lui fiind de a întregi țara și de a o consolida pentru toate timpurile, în vremea aceia Dimitrie Cantemir a pus să-i facă portretul ca Domn al Moldovei. Nu mai este nici cravata lui Ludovic al XIV-lea, nici turbantul de Constantinopol, alianță dintre cele două jumătăți ale lumii, ci este un Domn ca toți ceilalți, cu platoșa războinicului, cu părul lăsat să-i cadă pe umeri,—păr al lui, nu împrumutat, de perucă—, și cu barbă de Domn moldovean.

Portretul acesta se păstrează numai într'un singur exemplar, pe când, atunci când Dimitrie era în Rusia, a pus pe alții să-i facă portretul, și-l avem în forma aceasta de curtean al unei lumi împărătești imitate după cea francesă: prin urmare ras cu desăvârșire, cu perucă albă de păr fals, cu toate horbotele în care se îmbrăca un contemporan al lui Ludovic al XIV-lea.

De ce spun lucrurile acestea? Fiindcă veți avea în cursul anului acestuia o copie a portretului de la Rouen, care se va face la școala de la Fontenay-aux-Roses, pe care o conduc. La Banca Națională este un portret, acum în urmă s'a dat Academiei Române o a doua copie făcută de un pensionar al școlii noastre, și vom căuta, chiar în cursul acestui an, ca aici, undeva, într'un colț al acestei frumoase săli, să așezăm și portretul lui Dimitrie Cantemir în vrâsta cea mai fericită pentru dânsul și mai atrăgător de zimbitoare pentru noi din înfățișările insuccesive.

* * *

Pe lângă o povestire și o făgăduială vreau ca în singura conferință care s'a ținut despre Dimitrie Cantemir cu prilejul acesta cu totul extraordinar, aș zice fantastic de extraordinar, al aducerii oaselor lui, să vă arăt un lucru la care țin foarte mult.

Iată de ce este vorba. Meritele lui Dimitrie Cantemir în deosebite domenii sânt foarte mari. Nimeni nu se gândește să le tăgăduiască, dar operele lui nu sânt la îndemâna oricui. Ediția dată de Academia Română este cu desăvârșire insuficientă. „Istoria Imperiului Otoman“ nu se mai găsește în românește. Viața lui Constantin Cantemir a fost publicată de cineva care nu știa latinește, — această viață a părintelui său am tradus-o în românește și traducerea s'a tipărit la Tipografia Cărților Bisericești, fiind imediat dată deosebitelor anamale rozătoare care fac parte din personalul acesti-tipografii, dar ea ar putea fi luată și pentru o bibliotecă de popularizare, cum, din nenorocire, n'avem. Viața lui Constantin-Vodă scrisă de însuși fiul lui: unul așa de erudit, celălalt așa de simplu, unul trăind înainte de toate din cărți, celalt descifrând cu multă greutate, apăsând cu degetul pe buchi, un ceaslov; fiul care avea toate idealurile ce nu se puteau îndeplini, iar tatăl încurcat dacă l-ar fi întrebat cineva despre o realitate pe care o frământa când cu o mână mai aspră, când cu o mână mai dulce. Cu o mână mai mult aspră decât dulce, fiindcă el este acela care a tăiat capul lui Miron Costin și avea datoria să dea un cap mai bun decât al lui Miron Costin. Într'adevăr, a dat capul lui Dimitrie Cantemir, dar nu el singur, căci însușirile sufletești ale feciorului domnesc vin de la mamă.

Dimitrie Cantemir este, fără îndoială, în toată înfățișarea lui, anacronic, neașteptat. E uimitor cum de a răsărit din Moldova un om ca dânsul. Trebuie găsită deci o explicație pentru acela care știa pe degete istoria Imperiului otoman, care cunoștea toate rosturile religioase și etice ale Turcilor, care precedase pe Montesquieu, în legătură cu perioadele lui Vico, proclamând că istoria unei lumi politice este cu ridicări și coborâri,

într'un anume ritm de ascensiune și descensiune. Cu totul neașteptat un om care nu învățase geografia nicăieri, căci nu exista nicio catedră de geografie în lumea întreagă, și, prin urmare, se întreabă cineva unde a învățat acela care trebuia să scrie „Descrierea Moldovei“, o carte de antropo geografie à la Ratzel. Cât s'a trudit Germania pentru ca să ajungă la înaintașii lui Ratzel și la Ratzel el însuși, pe când Domnul Moldovei de la 1700 încerca descrierea unei țeri cu tot ceia ce dă natura, cu tot ce adaugă omul, cu toate legăturile vizibile și misterioase între ceia ce natura dăruiește și omul, căutând și luptând, adaugă la ceia ce a dat natura. O carte foarte remarcabilă, nu numai în ce privește ideile, dar și în ce privește concepția, pe o temelie ridicată mult mai sus decât nivelul contemporan.

Cum, de altminteri, „Istoria Imperiului Otoman“, așa cum este, cu multe naivități d'înăuntru, cu simplitățile de spirit, cu patriarhalismul oriental, cu lipsa de critică fără îndoială, cu urmărirea prea de aproape a izvoarelor otomane, cartea aceasta, când o așează cineva alături de istoria Franciei, prin biografii regale, cum se scria pe la 1700 la Paris, arată imediat o enormă deosebire. Și Istoria „Imperiului Otoman“ este puținel și istorie universală, date fiind toate provinciile și țerile de odinioară, toate neamurile, toate culturile, care au intrat în Imperiul Otoman, stăpân pe o mare parte din trei continente. Să o asemene cineva cu ideile exprimate, într'o formă splendidă ca retorică, dar fără îndoială altfel foarte jos, la nivelul evului mediu, a lui Bossuet, care explică istoria universală prin aceea că așa a vrut Dumnezeu, că „omul se zbate, dar Dumnezeu îl mână“, ca și când Dumnezeu n'ar găsi alt mijloc mai bun decât acesta. Cu totul altceva este „Istoria Imperiului Otoman“, această bucată largă de istorie universală a lui Dimitrie Cantemir.

Întrebarea este: de unde vine, ca gânditor, el? Între oamenii pe cari i-a dat neamul acesta românesc, care înțelege răpede, care prinde periculos de ușor și care repetă cu o ușurință deplorabilă, așa încât une ori noi sântem un fel de neam-ecou, — vorbește cineva aiurea și

îndată din Moldova sau din Muntenia răspunde un glas, care nu face decât dă ultima silabă a unei cuvântări pe care natural că nu o înțelege —, și *Dimitrie Cantemir este oare un ecou, sau el este un glas?*

Eu cred că nu este un ecou, ci un glas.

Pentru aceasta trebuie să ne gândim la ce a fost înainte de dânsul, îndată înainte de dânsul; trebuie să ne gândim la ceia ce a găsit el aici, la ceia ce a venit de aiurea, la ce putea să afle, și a aflat aici, pe urmă, ca să vedem dacă rezultatul ultimei sintese nu-i aparține în mare parte lui și dacă, *aparținându-i lui, nu aparține cumva rasei din care face parte, dacă deci Dimitrie Cantemir nu înseamnă modul românesc de a fi în civilizația universală.*

Acesta este lucru pe care noi nu-l înțelegeam în de ajuns, când o societate care avea odinioară toate privilegiile pe care acum le au cei mai needucați dintre oameni nu vorbea în casa ei limba țerii, sau o vorbea așa de prost, și nu l înțelegem nici azi, când cunoaștem modul românesc de a fi, dar schimbăm limba de la o generație la alta după cuvintele cele mai noi, neologismele cele mai proaste, care vin de la Paris, când ne trezim în tineretul întreg cu niște idei de misticism une ori foarte vechiu, alte ori foarte sălbatec, care vor fi bune unde vor fi, dar nu se potrivesc cu întreaga noastră tradiție și cu sufletul nostru, un suflet românesc care este, înainte de toate, extrem de duios. Căci ce se întâlnește în literatură, în cugetare, în care să nu fie nota aceasta de duioasă umanitate, nu este modul românesc. De sigur când se încântă cineva de „jazzband“, când se fac ridicole atâtea frumoase fete și femei ale acestei țeri țopăind ca barbarii din Sudul Argentinei și represintanții barbariei negre, pierzându-se tot ce și aiurea a fost elegant și estetic în danț, nu este modul românesc, și ținta noastră supremă este de a cunoaște modul românesc, de a-l desvolta, de a trăi noi într'însul și de a-l putea transmite noi altora cari — chiar dacă vă doare! — în momentul de față se adresează la arta barbarilor negri și la încercări stângace ale artei babiloniene, luând tot ce este mai prost și mai urât la popoarele cele mai depărtate și mai nenorocite. Evident că civilizația apuseană

are nevoie de învoire, și, dacă ea s'a putut uimi înaintea lui Panait Istrate, care la noi a fost ceia ce știm, *supt* povestitorii noștri, ni putem închipui ce ar însemna dacă noi am crede în modul românesc și l-am reprezenta cu tot curajul, l-am impune, — fiindcă civilizațiile nu se răspândesc în genunchi și lingând mâna, ci se impun prin credința fanatică în ele și prin voința de a le răspândi.

Ce era înainte de Dimitrie Cantemir la noi? Era, de sigur, mare lucru. La jumătatea secolului al XVII-lea apare Grigore Ureche în Moldova. Urmase la școala din Polonia, știind latinește, cunoscând ceva din istoria Poloniei, — dar Polonia nu cultiva înainte de toate istoria ei proprie, ci istoria veche, greacă și romană, fiind o țară de cultură latină prin catolicism. Ureche încearcă, din vechi cronici slavone, din mărturiile polone, din câteva alte cărți care-i putuseră cădea în mână, pentru că Polonia nu reprezenta decât o prelungire a Renașterii, scăzută și evident inferioară, încearcă să dea o interpretare a istoriei Românilor și numai a istoriei Românilor. El n'a înțeles niciodată care este locul nostru în istoria lumii, ci s'a agățat doar de descendența romană. Evident, descendență romană, dar decât să spânzuri ca o limbă de ceasornic purtându-te după un mecanism care se mișcă aiurea, este mai bine să faci *tu* a se purta mai multe limbi în civilizația mondială; decât să fim un simplu adaus, un biet supliment la ceia ce au făcut alții, să arătăm ce vine în adevăr de la noi. Istoria noastră de aceia este așa de puțin ținută în samă până acum, fiindcă noi, și când redăm istoria universală, o facem după tipuri de aiurea și nu găsim în ele rolul nostru. Facem împărțirea aceasta curioasă: istoria Românilor și istoria universală, ca și cum istoria Românilor ar fi în afară de istoria universală: ar fi mult mai preferabil să se arăte între ele legătura care *este*, noi fiind o parte importantă din viața generală a lumii.

Pe urmă a venit Miron Costin. Miron Costin este, înainte de toate, un autor de memorii, care, natural, și el cu gândul la descendența romană, caută așa de puțin în lumea din prejur, crezând numai în formula,

necesară pantru el, polono-moldovenească. Spune ce s'a petrecut în Moldova contemporană, dar, îndată ce se ridică mai mult, nu înțelege nimic. Capitolul lui despre Mihai Viteazul este inferior; Miron Costin nu știa nici măcar numele Domnului moldovenesc de pe vremea aceia. Mihai Viteazul este, de altfel, înfățișat numai în treacăt, și el apare scăzut, caricatural; e aproape o ofensă pentru memoria lui cum răsare în această cronică, — doar cu băătălia lui Ieremia Movilă cu Ștefan Răzvan în marginea Sucevei, unde se ieă povestea așa cum a fost găsită, este ceva viu și utilizabil. Când am tipărit acum „Istoria lui Mihai Viteazul“, din Miron Costin n'am putut lua decât jumătatea de pagină cu privire la această luptă de la Suceava, care s'a terminat prin înfrângerea rușinoasă și uciderea lui Răzvan. Povestirea lui Miron Costin nu se sprijină pe nimic în trecut și nu are nicio legătură cu ce se petrece în țerile vecine, afară doar ceva despre Cazaci; dar ce erau Polonii, care erau îndreptările Poloniei către noi, care sprijinul pe care noi l-am fi găsit în Poloni, care este părerea lui despre viitoarele relații româno-polone, — și el a fost unul dintre șefii partidului îndreptat către creștini, și anume către partea aceasta din creștinătate —, mai nimic. Drag ni este Miron Costin — nu putem spune același lucru despre Ureche, un om rece, scriind în frase ca acelea latinești pe care le cetise la biata lui școală din Połonia —, ni e drag prin viața lui pasionată, prin ideile urmărite cu atâta încredere, prin aceia că i-a curs sângele pe moșie din ordinul unui Domn care îl urâse și din cauza deosebirii de cultură dintre el însuși și scriitorul istoriei Moldovei. Pentru toate acestea ni este drag Miron Costin; el este așa de adânc moldovenesc, cu toată spoiala polonă, cu tot ceia ce Polonii i-au dat din cultura Renașterii; ca origine însă, ni pare rău că este așa, dar *așa este*.

Apoi a răsărit un om cu totul neobișnuit, cu însușiri foarte mari și un noroc în viață cum l-au avut puțini: neam împărătesc, coborător din Radu-Vodă Șerban, având atâtea moșii; tânăr trimis la învățătură pe la Adrianopol și Constantinopol, ajungând până la Veneția, cu profesori la Padova; întors în țară ca frate de

Domn, unchiu de Domn, sfătuitor al tuturor conducătorilor timp de treizeci de ani: Constantin Stolnicul. Cu totul altceva în ce privește nașterea decât Miron Costin, care se cobora dintr'un Balcanic abia încetățenit și dintr'o Româncă oarecare din Moldova, și decât Ureche, care, de și numele lui se întâlnește în secolul al XV-lea, n'a represintat floarea boierimii moldovenești. La Constantin Cantacuzino găsim într'adevăr lucruri foarte importante, cu care ne putem mândri, și capitolul românesc pe care-l represintă el este unul dintre cele mai strălucite. Într'o conferință la București, pe care am tipărit-o în „Revista Fundațiilor Regale“, am căutat să-l deosebesc de contemporani; am arătat cât de mult, de exemplu, în ce privește experiența politică, ca și vorbirea și scrierea unei minunate limbi românești, este de superior Stolnicul lui Dimitrie Cantemir, care, acesta, scria rău românește, fiindcă voia să creeze limba cea nouă, limba neologismelor și a altei sintaxe — ceia ce a făcut Eliad după 1820 el o încerca din greșală cu un secol înainte, și, evident, și graiul se formează în anume împrejurări și la un anume moment, iar, când te pripești, n'o nemerești. Cu altă rânduire a cuvintelor, Dimitrie Cantemir este totdeauna inteligibil, dar nu cu sintaxa latină pe care voia să o introducă — și mă întreb acum dacă sintaxa aceasta a putut fi înțeleasă totdeauna de orice Roman la Roma, așa dintr'o dată, dintr'o răsufare, cum înțelegem noi pe Eminescu și Alecsandri; se jucau scriitorii romani cu cuvintele în toate felurile, așa încât dese ori poesia lor e, mai ales, dovedirea lucrului că se poate și în latinește ceia ce făcuseră Grecii, cari aveau mintea în așa fel, încât circulația cea mai dificilă între cuvintele unei fraze se făcea cu o instantaneitate de care alte popoare sânt incapabile.

Dar Constantin Cantacuzino Stolnicul este supt alte raporturi inferior lui Dimitrie Cantemir, fiindcă, mai la urma urmei, cu felul lui de a scrie, cu frasa largă, cu perioada îmbielșugată, cu ritmul încântător pentru ureche, neobișnuit până atunci în scrisul românesc, și, apoi, cu înțelegerea pentru ideile apusene, cu puțința de

a se orienta în istoria lumii întregi, el nu este altceva decât un reprezentant în românește al spiritului Renașterii italiene. Nu este, adecă, un creator, ci reproduce un tip care exista și se cerea numai strămutat la lucrurile românești și într'o formă românească. Constantin Cantacuzino, tradus în italienește, tradus bine în italienește, ar fi recunoscut de istoria critică italiană a epocii acesteia ca un om care aparține fără nicio deosebire acestei lumi.

La Dimitrie Cantemir nu este așa. El a cunoscut fără îndoială scrisul lui Miron Costin; nu este exclus să fi cunoscut și pe Stolnic, care a venit în Moldova, și noi știm când a venit, pe la 1670, într'o vreme însă când Cantemir nu se născuse, sau abia se născuse; dar se poate admite, un raport personal, Stolnicul având legături cu Moldova — și nevasta lui, Maria, a fost Moldoveancă —, iar scrisul lui Cantacuzino fiind de pe la 1690, — prin urmare tocmai vremea când se formează spiritul lui Dimitrie Cantemir. Căci s'a putut constata, prin anumite fapte presintate într'un anume fel, că marea Istorie a Românilor, considerată supt toate raporturile, sprijinită pe toate izvoarele, și pe poesia populară, cu uși deschise în toate părțile, cu ferestre care luminează asupra tuturor zărilor, că această carte a fost scrisă prin acești ani. Ar fi deci o contemporaneitate între Dimitrie Cantemir și Stolnic, chiar dacă unul nu vorbește de celălalt, cum este, fără îndoială, și la primul o influență care vine de la Grigore Ureche, pe care a trebuit să-l întrebuișteze mai târziu Dimitrie Cantemir în istoria poporului său. Și tot așa va fi cunoscut acesta și pe Miron Costin, cu toată grozava ură dintre Cantemirești și Costinești, căci se știe că și fratele lui Miron Costin, Velișcu, a fost tăiat de Constantin Cantemir și cum într'un moment cadavrul lui, aruncat în fața Curții, a fost găsit în zori de zi de acela care venia să ceară de la Domn iertare pentru vinovăția lui Miron, al cărui cap cădea la moșia lui din județul Roman.

Prin urmare Dimitrie Cantemir este în sensul dezvoltării românești. Iată un punct câștigat, și de mare importanță.

Pe de altă parte, el a învățat carte de la Ieremia Cacavela — numele; ce pare așa de urât, nu înseamnă decât: „corabie cu pânze rele“ —, un Cretan care studiasse el însuși fără îndoială la Padova, ca medic, și Dimitrie Cantemir spune tot felul de pozne în ce privește cutare Turc lecuit de Ieremia dându-i un praf de cretă. Prin el Dimitrie Cantemir a ajuns să cunoască o anumită filosofie germană apuseană, care n'a fost cercetată pe deplin. Căci Ieremia era, în același timp, și medic, „iatro-filosof“, și iatro-filosofia este tocmai un amestec de filosofie și medicină. Amestecul acesta este un lucru de Padova, el poartă marca lui: „Colegiul Padovan“. Prin urmare Dimitrie Cantemir ca și Constantin Stolnicul era în legătură cu spiritul de la Padova. Cretanul supus al Veneției, știind latinește, grecește, aducea atmosfera de Padova în educația fiului de Domn.

Iată încă un punct nou pe care îl căpătăm pentru explicațiile noastre.

Apoi Dimitrie Cantemir se duce la Constantinopol ca ostatec al tatălui său și, aici, înaintea lui s'a pus o întrebare, care se pune și înaintea studenților noștri astăzi, dar — el a știut cum să răspundă la întrebarea Sfinxului, pe când studenții noștri duși în străinătate nu o știu totdeauna.

La cursurile de vară din acest an, mi s'a înfățișat o domnișoară care mi-a spus că „vrea să se cultive“ și eu să o recomand undeva ca să devie „globe-trotter“: a mai fost în toată Europa și vrea să meargă acum și în celelalte continente. Puteam să-i dau o recomandare pentru regimentul de amazoane al simpaticului Împărat al Etiopiei, dar i-am spus că, dacă vrea „să se cultive“, nu are decît să cetească și ea cărți, iar, dacă vrea să colinde lumea, trebuie să vadă dacă are banii trebuitori pentru călătorie și să aibă apoi și spiritul ce trebuie pentru aceasta. Fata s'a dus desabusată de pe urma acestei conversații. Credeam că lucrul s'a terminat, dar un foarte simpatic tânăr moldovean m'a întrebat dacă nu poate intra în școala de la Fontenay-aux Roses, și cu câteva zile înainte mă întrebasesse același lucru cineva din Ardeal. Li-am răspuns că este un

regulament, care cere să fi terminat cineva studiile și să urmărească un scop pe care Universitatea să-l aprobe. Nu știu dacă tinerii au fost mulțumiți de răspunsul meu. Dar cei mai mulți cari se duc se găsesc înaintea culturii franceze și se întorc „maurrașiști”, — cineva spunea chiar că „maurrasismul” este mai larg represintat în România decât în Franța, de și el se potrivește la noi ca nuca în părete. Alții se duc în Germania, și se întorc din Germania complect transformați. Au început acum de câtăva vreme de se duc unii și în Grecia și fac tese în grecește, de și nu știu întru cât certificatul de teologie grecesc de la Atena ar fi mai valoros decât cel care se poate căpăta de la Cernăuți sau de la București.

Este uimitor cum ni se transformă copiii în străinătate. În ce privește pe artiștii de la Fontenay-aux-Roses, eu îi recomand la intrare, când fac o pictură care se înțelege, dar, după câteva luni de străinătate, când se întorc și expun la Salonul Oficial, — pe care l-am închis când eram ministru, pentru că nu înțeleg ca Statul să încurajeze o nebulie contagioasă —, tablourile acestea sânt așa, cum spunea un glumeț, că le poți așeza cum vrei. Autorii lor sânt evident bolnavi.

E o întregă problemă a studentului român, care trebuie să plece de aici om oarecum format, cunoscând realitățile țerii sale și având în suflet, nu frazele patriotice învățate la Liceu sau la Universitate, ci instinctul făcător de minuni al lucrurilor acestei țeri a sale: ori de unde ar fi venit dar trecute în sufletul românesc. O desvoltare pe această basă și cu acest sens este ce se așteaptă de o lume întregă care plătește cu sacrificii așa de grele învățătura studenților noștri în străinătate.

Ce a făcut Dimitrie Cantemir e însă cea mai bună învățătură pentru tineretul de astăzi. El n'a cerut să fie trimis la „școala română” de la Constantinopol și n'a pretins ca Vistieria Moldovei să-i dea o bursă pentru aceasta, și nici n'a înțeles să fie răsplătit pentru ce a învățat. N'a înțeles ca învățătura de la Constantinopol și Padova să-i servească la ceva, ci, silît să se ducă la

Turci ca ostatec pentru tatăl său, el doria de Moldova. Dovadă că, în loc să scrie cine știe ce literatură în grecește, turcește sau franțuzește — azi, mai multe literaturi sânt îmbogățite de produsele spirituale ale unor Români la cari, de altfel, une ori sânt mai interesante greșelile de limbă sau de gust decât valoarea însăși a operei — s'a apucat și a scris „Istoria Ieroglică“, descriind supt nume de animale toate pățaniile vieții sale, dovadă de dor de țară mai mult decât vădirea unor pasiuni politice.

Acolo, la Constantinopol, el a întâlnit trei culturi. Era cultura turcească, total deosebită de noi, cultura grecească, total străină de cea turcească și, apoi, în Pera era și cultura francesă, dacă voiți și cea italiană, — el de sigur că a știut și italienește — ; ba mai era și cultura generală latină.

Ce ar fi făcut un om obișnuit, tipul, pe care din nenorocire îl cunoaștem larg astăzi, al desorientațiilor noștri ? S'ar fi prăpădit cu desăvârșire, bâiguind când într'un fel, când într'un altul, și mai ales s'ar fi ferit să vorbească și să scrie o limbă pe care o știa stăpâni, pentru care era făcut și care era făcută pentru dânsul.

El însă și-a realizat sinteza. A luat ceva din înflorita imaginație a Turcilor: i-a plăcut să povestească și el așa ca în „O Mie și Una de Nopti“, când și-a scris „Istoria Ieroglică“, în care a știut să reproducă vechiul basm grecesc, căci cartea nu este altceva, cu alte personaje, decât prefacerea în românește a „Etiopicelor“ lui Heliodor. Și, în același timp când a căutat să găsească o legătură cu lucruri pe care nu le dau nici Grecii vechi și cu atât mai puțin Turcii, el s'a adresat aiurea. A luat deci acolo la Constantinopol de la fiecare ce trebuia : orizont de la Occidentali, imaginație de la Răsăriteni, logică, stăpânirea frasei de la Grecii antici, iar, când a fost vorba să se uite în sufletele omenești, s'a uitat cum ne uităm noi ; *cu milă de om și cu înțelegeră de dânsul.*

Astfel, la căpătul lungii și dureroasei lui experiențe,

Dimitrie Cantemir, cel încărcat cu atâta cultură, a rămas un om de la noi. A plecat de la noi, dar nu ne-a uitat niciodată, a tras către noi lucrurile străine, și a fost un bun Român fiindcă era un Român bun, căci cine nu este un om bun acela nu este nici un bun Român.

VERIFICAT
1987